

ПРАВО НА СВОБОДУ ОБ'ЄДНАННЯ: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

**КАРБАН Михайло - аспірант кафедри конституційного права України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого**

УДК 342.7

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.27>

У статті розглянуто сучасні тенденції конституціоналізації права на об'єднання у зарубіжних країнах. Використано переважно порівняльний метод дослідження для аналізу міжнародних стандартів, а також положень національних конституцій у сфері права на свободу об'єднання. Обґрунтовується, що суттєво міжнародні стандарти вплинули на національне регулювання і закономірності регулювання права на свободу об'єднання в цих стандартах, так чи інакше, проявляються і на національному конституційному рівні. Доводиться, що право на свободу об'єднання прийнято вважати політичним правом особи. Водночас, практика доводить, що в класичному вигляді політичним можна вважати лише право на об'єднання в політичні партії. Інші ж об'єднання (некомерційні організації) можуть тяжіти до реалізації особистих прав. А от право на об'єднання у професійні спілки нерозривно пов'язане із соціально-економічними правами. Внаслідок аналізу досвіду конституціоналізації права на свободу об'єднання, виокремлюються декілька тенденцій (які не є повсюдними, та все ж варі уваги). По-перше, особливе регулювання права на об'єднання в політичні партії, окремо від власне права на об'єднання як такого. По-друге, дуже часто фігурує наголос на демократичній структурі об'єднань (у цілому або лише щодо політичних партій). По-третє, часто особливо підкреслюються ті легітимні цілі, заради яких це право може бути обмежено. По-четверте, свобода об'єднання і свобода зібрань іноді згадуються разом (аналогічний

підхід застосовується і у ст. 11 ЄКПЛ), а в деяких випадках також поряд із гарантуванням свободи слова, друку, вираження поглядів. По-п'яте, на рівні конституцій можуть регулюватися питання припинення членства у політичних партіях у зв'язку із перебуванням на певних посадах. По-шосте, обмеження (заборона) діяльності об'єднань має здійснюватися тільки судом.

Ключові слова: конституція, права людини, право на свободу об'єднання, основні права, політичні права, неурядові організації, політичні партії, професійні спілки, громадські організації, демократія

Постановка проблеми

Право на свободу об'єднання прийнято вважати політичним правом особи. Водночас практика доводить, що в класичному вигляді політичним можна вважати лише право на об'єднання в політичні партії. Інші ж об'єднання (некомерційні організації) можуть тяжіти до реалізації особистих прав. А от право на об'єднання в професійні спілки нерозривно пов'язане із соціально-економічними правами.

Дослідження конституційного права на свободу об'єднань здійснювали такі вчені, як: Ю.Г. Барабаш [1;2], Т.М.Слінько [3], Г.В. Берченко [4], А.І. Летнянчин [5], Д.В. Лук'янов [6], С.Ю. Лукаш [7] та інші. Водночас наша **мета** – з'ясування сучасних тенденцій конституціоналізації права на об'єднання в зарубіжних країнах.

Методи дослідження

У роботі використано переважно порівняльний метод дослідження для аналізу міжнародних стандартів, а також положень національних конституцій у сфері права на свободу об'єднання.

Виклад основного матеріалу дослідження

Досліджуючи стандарти права на свободу об'єднання не можемо не згадати такі основоположні документи, як Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 16 грудня 1966 року, Європейська конвенція з прав людини 4 листопада 1950 р., Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі (Прийнято учасниками багатосторонньої зустрічі, організованої Радою Європи, Страсбург, 5 липня 2002 року), Керівні принципи щодо свободи об'єднань ("Guidelines on Freedom of Association") 2015 року Бюро демократичних інститутів та прав людини (БДІПЛ) ОБСЄ та Венеційської комісії, Спільні рекомендації Венеційської комісії та ОБСЄ/БДІПЛ щодо регулювання діяльності політичних партій, ухвалених Венеційською комісією на її 125-му пленарному онлайн-засіданні (11-12 грудня 2020 р., CDL-AD(2020)032-е), Керівні принципи щодо заборони та розпуску політичних партій та подібних заходів, ухвалених Венеціанською Комісією на її 41 пленарній сесії (Венеція, 10-11 грудня 1999 року), CDL-INF (2000) тощо. Справа в тому, що вони суттєво вплинули на національне регулювання і законності, що можна в них побачити, так чи інакше, будуть проявлятися і на національному конституційному рівні.

Відповідно до Загальної декларації прав людини (Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року), стаття 20: «Кожна людина має право на свободу мирних зборів і асоціацій. Ніхто не може бути примушений вступати до будь-якої асоціації» [8]. Як бачимо, був закладений підхід одночасного регулювання мирних зібрань і права на свободу асоціацій. Цей підхід згодом дістав свій вияв і в інших актах.

Відповідно до ст.2 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року кожна людина має право на свободу асоціації з іншими, включаючи право створювати профспілки і вступати до них для захисту своїх інтересів. Користування цим правом не підлягає ніяким обмеженням, крім тих, які передбачаються законом і які є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах державної чи громадської безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я і моральності населення або захисту прав та свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень користування цим правом для осіб, що входять до складу збройних сил і поліції. Ніщо в цій статті не дає права державам, які беруть участь у Конвенції Міжнародної організації праці 1948 року щодо свободи асоціацій і захисту прав на організацію, приймати законодавчі акти на шкоду гарантіям, передбаченим у зазначеній Конвенції, або застосувати закон так, щоб завдавалося шкоди цим гарантіям [9].

У Європейській конвенції з прав людини 4 листопада 1950 р. (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, далі – ЄКПЛ) стаття 11 (за аналогією із Загальною декларацією прав людини 1948 року) одночасно регулює свободу зібрань та об'єднання. У ній сказано, що кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції чи адміністративних органів держави [10].

Схожий підхід (регулювання на рівні однієї статті права на свободу зібрань і об'єднання) застосовано у Хартії Європейського Союзу про основоположні пра-

ва (Стаття 12 «Свобода зібрань та свобода об'єднання»). Водночас ця стаття не вказує на обмеження цього права, оскільки відповідні питання врегульовані у розділі VII «Загальні положення, що регулюють тлумачення та застосування хартії». Отже, відповідно до ст. 12 Хартії кожна людина має право на свободу мирних зібрань та свободу об'єднань на будь-яких рівнях, зокрема у сфері політичної діяльності, професійних спілок та громадянського суспільства, звідки витікає право кожної людини створювати та приєднуватися до професійних спілок для захисту своїх інтересів. Політичні партії на рівні Союзу сприяють вираженню політичної волі громадян Союзу [11].

Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій у Європі (Прийнято учасниками багатосторонньої зустрічі, організованої Радою Європи, Страсбург, 5 липня 2002 року) охоплюють, з одного боку, більш широке коло об'єднань, ніж ті, що діють у рамках реалізації права на свободу асоціацій. Йдеться про асоціації, благодійні заклади (charities), фонди (foundations, funds), некомерційні корпорації, товариства і довірчу власність в управлінні (trusts). З іншого боку, у цьому документі присутній звужений підхід і термін «неурядові організації» не включає організації, що діють як політичні партії [12].

Велику роль відіграють рекомендації (м'яке право). Так, варто згадати, передусім, Керівні принципи щодо свободи об'єднань ("Guidelines on Freedom of Association") 2015 року Бюро демократичних інститутів та прав людини (БДІПЛ) ОБСЄ та Венеційської комісії [13].

Що стосується політичних партій, то варто відзначити Спільні рекомендації Венеційської комісії та ОБСЄ/БДІПЛ щодо регулювання діяльності політичних партій, ухвалених Венеційською комісією на її 125-му пленарному онлайн-засіданні (11-12 грудня 2020 р., CDL-AD(2020)032-e) [14], Керівні принципи щодо заборони та розпуску політичних партій та подібних заходів, ухвалених Венеційською Комісією на її 41 пленарній сесії (Венеція, 10-11 грудня 1999 року), CDL-INF (2000) [15].

Що ж стосується національного права і регулювання права на свободу об'єднання в конституціях окремих держав, то наведемо деякі приклади. Так, у конституції князівства Андорра праву на об'єднання присвячені ст. 17-18 глави III «Основні права особистості та публічні свободи» розділу II «Права та свободи». Там сказано, що визнається право на об'єднання у законно дозволених цілях. З метою гласності закон засновує Реєстр об'єднань. Визнається право на створення та діяльність професійних, підприємницьких та профспілкових організацій. З урахуванням права на спілкування з міжнародними організаціями, вони повинні бути андоррськими за своїм походженням та характером діяльності, мати властиву їм автономію, поза всякою іноземною організаційною належністю. Їхня діяльність повинна носити демократичний характер. У ст.26 Глави IV окремо йдеться про політичні партії. Андорці мають право вільно створювати політичні партії. Їх функціонування та організаційна структура повинні мати демократичний характер, а діяльність – відповідати закону. Припинення діяльності або їх розпуск може бути приписаний лише судовим органом [16, С. 24-26].

Відповідно до ст. 23 глави «Основні права» Частини 2 «Основні права, громадянські права та соціальні цілі» конституції Швейцарської конфедерації свобода об'єднань гарантується. Кожна особа має право утворювати об'єднання, вступати в об'єднання або належати до них і брати участь у діяльності об'єднань. Ніхто не може бути примушений до вступу в об'єднання або належати до нього. Окремо у ст. 28 проголошується свобода спілок – працівниці і працівники, роботодавці і роботодавці, а також їх організації мають право об'єднуватися для захисту своїх інтересів, утворювати об'єднання та вступати або не вступати до них [17, С. 21-22].

Відповідно до § 13 Конституції Фінляндської республіки кожному гарантується свобода об'єднання. Свобода об'єднання включає право без жодного дозволу засновувати об'єднання чи не входити в об'єднання і брати участь у діяльності об'єднання. Таким же чином гарантується свобода створення професійних спілок та організацій

для захисту інших інтересів. До речі, саме у Фінляндії свобода зібрань і об'єднання згадуються разом. Законом встановлюються більш детальні правила щодо користування свободою зібрань та об'єднання [18, С. 131].

Відповідно до ст. 102 Конституції Латвійської республіки кожен має право вступати в товариства, політичні партії та інші громадські організації [19, С. 33].

Відповідно до ст. 35 Конституції Литовської Республіки громадянам гарантується право на вільне об'єднання в товариства, політичні партії та асоціації, якщо їхні цілі і діяльність не суперечить Конституції і законам. Ніхто не може бути примушений до членства в будь-якому товаристві, політичній партії чи асоціації. Створення і діяльність політичних партій, інших політичних та громадських організацій регламентується законом [20, С. 45].

Відповідно до ст. 48 Конституції Естонії кожен має право вступати в некомерційні товариства та спілки. У партії можуть входити тільки громадяни Естонії. Для створення товариств і спілок, що мають у своєму розпорядженні зброю, а також воєнізованих товариств і спілок, які практикують військову підготовку, необхідно попередній дозвіл, умови і отримання якого встановлюються законом. Забороняються товариства, спілки та партії, мета або діяльність яких спрямована на насильницьку зміну конституційного ладу Естонії або іншим чином вступають в протиріччя із законом, що передбачає кримінальну відповідальність. Тільки суд має право припинити або призупинити діяльність товариства, спілок або партій за вчинення правопорушення, а також накладати на них штраф [21, С. 117].

У Конституції Республіки Болгарія об'єднанням у цілому і партіям, зокрема, присвячені дві статті в Главі першій – «Основні положення» (ст. 11 і 12), а також окрема стаття 44 в Главі 2 «Основні права й обов'язки громадян». Відповідно до ст. 11 Конституції Республіки Болгарія партії сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян. Порядок утворення і припинення існування політичних партій, а також умови їх діяльності регулюються законом. Не можуть бути утворені політичні пар-

тії на етнічній, расовій або релігійній основі, а також партії, метою яких є насильницьке захоплення державної влади. Відповідно до ст. 12 об'єднання громадян служать для задоволення і захисту їх інтересів. Об'єднання громадян, включаючи і профспілкові, не можуть ставити перед собою політичні цілі і займатися політичною діяльністю, що притаманні тільки політичним партіям. Відповідно до ст. 44 громадяни можуть вільно об'єднуватися. Забороняються організації, чия діяльність спрямована проти суверенітету, територіальної цілісності країни і єдності нації, до розпалювання расової, національної, етнічної або релігійної ворожнечі, до порушення прав і свобод громадян, а також організації, які створюють таємні або воєнізовані структури або прагнуть досягти своїх цілей насильницьким шляхом. Закон визначає організації, які підлягають реєстрації, порядок їх діяльності, а також взаємовідносини із державою [22, С. 20-21, 30].

Відповідно до статті 21 Конституції Японії гарантується свобода зібрань і асоціацій, а також слова, друку та будь-які інші форми вираження поглядів. Не допускається жодна цензура, а також порушення таємниці будь-яких засобів зв'язку [23].

У Конституції Грузії згадка про політичні партії міститься у статті 3, яка має назву «Демократія» (Політичні партії беруть участь у формуванні та здійсненні політичної волі народу. Діяльність політичних партій ґрунтується на принципах їхньої свободи, рівності, прозорості та внутрішньопартійної демократії.). Стаття 22 гарантує свободу об'єднань, причому особливо підкреслюється, що ліквідація об'єднання допускається лише за рішенням цього ж об'єднання або суду, у визначених законом випадках та встановленому порядку. Стаття ж 23 окремо регулює питання свободи політичних партій. Підкреслюється право на створення політичних партій належить саме громадянам, у відповідності до органічного закону. Встановлюється, що особи, зараховані до складу Сил оборони чи органів, відповідальних за захист державної чи громадської безпеки, призначені на посаду судді, припиняють членство у політичній партії. У якості обме-

жень, що поширюються на політичні партії, передбачено, що не допускається створення і діяльність політичної партії, яка ставить за мету повалення або насильницьку зміну конституційного ладу Грузії, зазіхання на незалежність країни, порушення її територіальної цілісності або пропаганди війни або насильства, яка займається, розпалюванням національної, етнічної, містечкової, релігійної або соціальної ворожнечі. Не допускається створення політичної партії за територіальною ознакою. Заборона ж політичної партії допускається лише за рішенням Конституційного Суду, у випадках, визначених органічним законом, та у встановленому ним порядку [24].

Висновки

Із зазначеного можна зробити такі висновки. Якщо проаналізувати досвід конституціоналізації права на свободу об'єднання, то бачимо декілька тенденцій (які не є повсюдними, та все ж варті уваги). По-перше, особливо регулювання права на об'єднання в політичні партії, окремо від власне права на об'єднання як такого. По-друге, дуже часто фігурує наголос на демократичній структурі об'єднань (у цілому або лише щодо політичних партій). По-третє, часто особливо підкреслюються ті легітимні цілі, заради яких це право може бути обмежено. По-четверте, свобода об'єднання і свобода зібрань іноді згадуються разом (аналогічний підхід застосовується і у ст. 11 ЄКПЛ), а в деяких випадках також поряд із гарантуванням свободи слова, друку, вираження поглядів. По-п'яте, на рівні конституцій можуть регулюватися питання припинення членства в політичних партіях у зв'язку із перебування на певних посадах. По-шосте, обмеження (заборона) діяльності об'єднань має здійснюватися лише судом.

Література

1. Барабаш Ю., Берченко Г. Чи здатна захистити себе демократія в умовах війни? (на досвіді державного будівництва під час російської агресії) *Право України*. 2023. № 1. С. 54-75.
2. Varabash Y., Berchenko H. Freedom of Speech under Militant Democracy: The His-

tory of Struggle against Separatism and Communism in Ukraine. *Baltic Journal of European Studies*. 2019. Volume 3. Issue 2. P. 3-24.

3. Слінько Т. М., Кушніренко О. Г. Конституційно-правовий статус об'єднань громадян в Україні: навч. посібник. Харків: Арсіс, 1998. 176 с.

4. Берченко Г. В. Громадянське суспільство в Україні: конституційні аспекти. Харків: Юрайт, 2014. 208 с.

5. Летнянчин Л. Проблеми конституціоналізації свободи об'єднань в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. №4. С. 65 – 75.

6. Лук'янов Д.В. Політичні партії в системі взаємодії громадянського суспільства та держави (роль та правове регулювання). Харків: Право, 2007. 320 с.

7. Лукаш С.Ю. Природа конституційного права громадян України на об'єднання в політичні партії. *Проблеми законності*. 2001. Вип. 48. С. 17-28.

8. Загальна декларація прав людини (Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року) URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_015

9. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043

10. Європейська конвенція з прав людини 4 листопада 1950 р. (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

11. Charter of Fundamental Rights of the European Union URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf

12. Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі (прийнято учасниками багатосторонньої зустрічі, організованої Радою Європи 5 липня 2002 року) URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/218940__219005

13. Керівні принципи щодо свободи об'єднань ("Guidelines on Freedom of Association") 2015 року Бюро демократичних інститутів та прав людини (БДІПЛ) ОБСЄ та Венеційської комісії URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/2/233076.pdf>

THE RIGHT TO FREEDOM OF ASSOCIATION: THE MAIN TRENDS OF CONSTITUTIONALIZATION IN FOREIGN COUNTRIES

The article discusses the current trends in the constitutionalization of the right to association in foreign countries. A comparative research method was mainly used to analyze international standards, as well as the provisions of national constitutions in the field of the right to freedom of association. It is substantiated that international standards significantly influenced national regulation and the regularities of regulation of the right to freedom of association in these standards, one way or another, are also manifested at the national constitutional level. It is proved that the right to freedom of association is considered a political right of an individual. At the same time, practice proves that only the right to join political parties can be considered political in the classical sense. Other associations (non-commercial organizations) may tend to exercise personal rights. But the right to join trade unions is inextricably linked with socio-economic rights. As a result of the analysis of the experience of the constitutionalization of the right to freedom of association, several trends (which are not universal, but still worthy of attention) are distinguished. First, special regulation of the right to join political parties, separate from the actual right to join as such. Secondly, there is very often an emphasis on the democratic structure of associations (in general or only in relation to political parties). Thirdly, the legitimate goals for which this right can be limited are often emphasized. Fourth, freedom of association and freedom of assembly are sometimes mentioned together (a similar approach is used in Article 11 of the ECHR), and in some cases also alongside the guarantee of freedom of speech, press, and expression of views. Fifth, at the level of constitutions, issues of termination of membership in political parties due to holding certain positions may be regulated. Sixth, restriction (prohibition) of the activities of associations should be carried out exclusively by the court.

Keywords: *constitution, human rights, right to freedom of association, fundamental rights, political rights, non-governmental organizations, political parties, trade unions, public organizations, democracy.*

14. CDL-AD(2020)032-e. Joint Guidelines of the Venice Commission and OSCE/ODIHR on Political Party Regulation, adopted by the Venice Commission at its 125th Plenary online session (11-12 December 2020) URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2020\)032-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2020)032-e)

15. CDL-INF(2000)001-e Guidelines on prohibition and dissolution of political parties and analogous measures adopted by the Venice Commission at its 41st plenary session (Venice, 10 – 11 December 1999) URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF\(2000\)001-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF(2000)001-e)

16. Конституція Князівства Андорра. *Конституції країн світу. Князівство Андорра, Гібралтар, Князівство Ліхтенштейн, Республіка Сан-Марино*. Київ: ОВК, 2023. С. 17-57.

17. Конституція Швейцарської Конфедерації. *Конституції країн світу: Швейцарська Конфедерація, Королівство Норвегія, Фінляндська Республіка*. Київ: ОВК, 2021. С. 16-93.

18. Конституція Фінляндської Республіки. *Конституції країн світу: Швейцарська Конфедерація, Королівство Норвегія, Фінляндська Республіка*. Київ: ОВК, 2021. С. 125-179.

19. Конституція Латвійської Республіки. *Конституції країн світу: Латвійська Республіка, Литовська Республіка, Естонська Республіка*. Київ: ОВК, 2022, С. 15-34.

20. Конституція Литовської Республіки. *Конституції країн світу: Латвійська Республіка, Литовська Республіка, Естонська Республіка*. Київ: ОВК, 2022, С. 35-100.

21. Конституція Естонської Республіки. *Конституції країн світу: Латвійська Республіка, Литовська Республіка, Естонська Республіка*. Київ: ОВК, 2022. С. 101-160.

22. Конституція Болгарії. *Конституції країн світу: Республіка Болгарія, Румунія, Угорщина, Республіка Хорватія*. Київ: ОВК, 2021. С. 17-67. С. 20-21, 30.

23. The constitution of Japan URL: https://japan.kantei.go.jp/constitution_and_government_of_japan/constitution_e.html

24. Georgia 1995 (rev. 2018) URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Georgia_2018